

МІЖ ДВОХ ІМПЕРІЙ: КРАЇНИ БАЛТІЇ І УКРАЇНА В 1918 РОЦІ

Анатолій Русначенко

Доктор історичних наук, професор кафедри філософії та історії
Таврійський національний університет ім. В. Вернадського,
вул. Мак-Кейна, 33, Київ, Україна
arusnachenko@yahoo.com

В статті мова йде про передумови проголошення і обставини існування балтійських держав і України незадовго до 1918 і саме в цей рік. Маю на увазі перебування народів Прибалтики і України, а згодом і відповідних держав цих народів між Німецькою імперією, на піку можливостей, а згодом швидкого занепаду через поразку у I Світовій війні, і Російською/Советською імперією, яка теж занепадала і відновлювалась вже в іншому вигляді. В зв'язку з чим оглядаємо недавнє минуле цих народів. Основну увагу звертаю на країни Балтії, менше – на Україну. Вважаю також за потрібне вказати на деякі спільні проблеми, які існували у цих народів протягом цього і попереднього періодів, зокрема рівень модернізації, біди і страждання, що принесла I Світова війна. Земельне питання і мир були найбажанішими прагненнями мас в той час. Розглянуто шлях до проголошення незалежності в цих країнах в 1918 р. і реакцію на це обох імперій.

Ключові слова: Балтія, Україна, Росія, Німеччина, революція, незалежність, імперія.

BETWEEN TWO EMPIRES: BALTIC COUNTRIES AND UKRAINE IN 1918

Anatolii Rusnachenko

Doctor of historical science, Professor of the Department of philosophy and history
Volodymyr Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine
arusnachenko@yahoo.com

In the article author discuss about prerequisites of proclamations and conditions of the early existence Baltic countries and Ukraine during WWI and in 1918. By this title I mean the permanent residence of the peoples of Baltic and Ukraine, and then corresponding states of these peoples between the German empire that was at the peak of its possibilities, then was in decline in result of the defeat in the World War I and the Russian/Soviet empire that was too in decline, but was *in* reconstructing in different type. In this connection I touch lately past by these peoples shortly. The main attention is directed toward the Baltic states, partly - to Ukraine. I think it is worth to point on the some common problems existing in these peoples during this and previous periods of time, particularly – level of modernization, tragedy and suffering brought by the WWI. Peace and the land question were the most wanted aspirations of the masses. I write about the ways of gaining of independence in these countries in 1918 and reactions of both empires on it. In article I find out processes that led to formation of the national governments and the Soviet republics in these countries, their wars supported by the Soviet Russia or Germany.

It may be note that in Estonia the social preconditions for independence was more favorable then in Latvia and Lithuania, Ukraine. In Ukraine idea of the own state was proclaimed both in its Western part, under Austria-Hungarian rule and in its bigger East in Russia empire earlier than in Baltic nations. It seems that Ukraine was in better position to gain independence then Baltic peoples in 1918. Ukrainians concluded peaceful treaty with Germany. The former' troops helped put off the Bolsheviks out the country. For the Baltic peoples and national movements the Germans were social oppressors and politically dominated for centuries, during WWI Germany was occupant majority of their territories. But level of national conscious here was higher than in Ukraine. The principal difference in Baltic and Ukrainian affairs was the importance for Russian Bolsheviks and the Whites of Ukraine in economic, political, cultural meaning.

Keywords: Baltic states, Ukraine, Russia, Germany, revolution, independence, empire.

Перша Світова війна привела до краху чотирьох імперій і зникнення державної влади на їхніх теренах. На уламках імперій стали творитися нові держави.

Назвою своєї розвідки маю на увазі перебування литовців, латишів, естонців і українців, а згодом і відповідних держав цих народів між Німецькою імперією яка занепадала і Російською/Советською імперією яка занепадала і відновлювалась вже в іншому вигляді, насамперед в час I Світової війни, після Жовтневого перевороту. Іншою стороною цього перебування якраз і стало в той час прагнення і досягнення державної незалежності народів які знаходилися між цими двома імперіями. Основну свою увагу звертаю на країни Балтії, зважаючи на те, що українські проблеми більше відомі читачам, а також майже не торкаючись обставин перебування частини українських земель в складі Австро-Угорської монархії і виникнення й існування ЗУНР в цей час. Зрозуміло, що 1918 р. був тільки певною віхою у цій справі. Варто мати на увазі, що проголошенню незалежності передували певні процеси, які слід згадати, а 1918 роком справа протистояння імперіям не закінчилась, однак цього року був пройдений певний рубіж визначеності політичних еліт цих народів у справі самостійного існування їхніх країн як держав. Пам'ятаймо також складність становища в якому перебували новопосталі республіки, які ніхто не хотів визнати. Ще однією проблемою є альтернативи суспільного поступу тут, які можна тлумачити і як спроби оновлення імперії- встановлення соціалістичних урядів у цих країнах, які в певний момент змушені були також заявляти про свою незалежність.

Свідомо майже не торкаючись історіографії питання. Вона складається з робіт написаних ще за часів СРСР авторами з відповідних республік, публікації ряду документів з пробільшовицьких позицій здійснених, як правило, до 40-річчя Жовтневого перевороту і певних узагальнень, написаних чи то у діаспорі, чи за останні чверть століття які стосуються ширших часових рамок- в республіках Балтії, як правило, стосовно окремих республік, Україна в таких порівняннях відсутня. З доступних мені робіт тільки в колективній праці «The Baltic states in peace and war» виданій в 1978 р. в США зібрані певні статті які стосуються усіх цих республік, але знову ж таки – українська тема там відсутня, як і широке порівняння. В дуже побіжному вигляді подано ці питання в монографіях Рональда Суні «The Soviet experiment: Russia, the USSR and the successor states» (1998), де є згадка про Україну і Андреяса Плаканса «A Concise History of the Baltic States», що з'явилася у світ в 2011.

Вважаю також за потрібне вказати на деякі спільні проблеми які існували у цих народів протягом цього і попереднього періоду. В зв'язку з цим варто коротко нагадати про їхнє недавнє минуле. Головний мій посыл такий: в 1917 р. ситуація в Україні була до певної міри сприятливіша для становлення державності ніж у балтійських країнах, 1918 р. балтійські держави виявилися в ще гіршій ситуації у прагненні своєї державності, ніж Україна, але зуміли скористатися поразкою Німеччини у I Світовій війні і почали переконувати населення своїх республік, що саме вони є виразниками його надій і волі. В пошуках союзників новопосталі держави були успішніші України. Становище в кожній з балтійських країн теж було достатньо різним. Тому прагнутимو послідовного і порівняльного викладу подій. А вони відбувалися тоді як в калейдоскопі.

В Україні публічно прагнення до державної незалежності вже було висловлено Юліаном Бачинським, а згодом і Миколаєм Міхновським (1895 і 1900 роки відповідно), хоч абсолютна більшість українських діячів культури і політики не йшли далі ідеї автономії. Однак, 1914 р. Спілка Визволення України (СВУ) і Головна Українська Рада таки стояли вже на платформі самостійності. Українці залишалися соціально недопредставлені у великих містах і в найсучасніших заняттях, на своїх землях як під Росією, так і в межах Австро-Угорської імперії. Таку ж соціальну недопредставленість мали і литовці, особливо у Вільнюсі і його околицях. Литовці ще в 1914 р. виступили з заявою в Державній думі за об'єднання двох частин історичної Литви: Великої і Малої (Східна Прусія) в одній державі – Росії, у вигляді автономії (The History of Lithuania, 2013, 256). Близькими були прагнення висловлені і в Галичині, і на Великій Україні про об'єднання різних її частин у складі чи то Австро-Угорщини, чи то Російської імперії з початком I Світової війни. Однак, згодом Литва виявилася під відкритою німецькою окупацією, Україна мусила запросити німецькі війська для протидії російським більшовикам. Соціальний зріз населення Литви теж був ближчий до українського ніж до латиського чи естонського, з великою

перевагою селянства. Рональд Суні – американський історик, відмітив це ще раніше (Suny, 1998, 101–103, 109).

Певна роздільність теренів відчувалася і в Латвії: Латгалія перебувала поза основним тілом латиського поселення – у Вітебській губернії, тоді як основна маса латишів мешкала в Лівонській і почасти – в Естляндській губернії Росії. Тут на початку століття зросло соціальне розшарування саме серед селянства, з виділенням невеликої кількості багатших селян яких називали «сірими баронами». Як і в Галичині, досить потужною була тут кооперація. А латиші в Ризі були першою за чисельністю групою містян. Вони склали більше 40% населення Риги. Польська економічна і політична перевага була тільки в Латгалії, в інших випадках – найвпливовішою економічно групою залишалися в Латвії і Естонії німці, насамперед в сільському господарстві. Тож не дивно, що на протинімецькому фронті воювали 182 тис. латишів у 9 добровольчих полках (Plakans, 1995, 115). Частина Латвії – Курземе була окупована німцями вже в 1915 р. Тож на час Лютневої революції з балтійських країн тільки Північна Латвія і Естонія перебували у складі Російської імперії. Рига була окупована німцями у вересні 1917 р.

Наслідки капіталістичного розвитку були найпомітнішими в Естонії, що проявилось у високому рівні урбанізації, до того ж, ще в кінці XIX ст. естонці були в абсолютній більшості в Ревелі (Талліні), а з 1904 р. стали більшістю у його міській думі, утримуючи її до 1918 р. Вони ж переважали абсолютно і серед міського населення, тому з часом опанували самоврядування у ще декількох більших містах. Високою була там і концентрація виробництва і, відповідно, й робітників на більших підприємствах. Досягнута була і висока грамотність населення, але в державних закладах викладання велося тільки російською мовою.

Ідея ж буферних держав між Німеччиною і Росією, які б відділяли другу від Центральної Європи з'явилися в німецьких стратегічних планах ще на початку війни (Tauber, 2008, 69). Першою з таких держава мала стати Польща. І чим менш ймовірним ставав план сепаратного договору з Росією, тим цікавішою виглядала ідея буферних держав під зверхністю Німеччини в головах творців тих планів.

З початком I Світової війни найбільш постраждалими виявилися литовські землі: на середину вересня 1915 р. німецькі війська увійшли у Вільнюс, окупували всю Литву і залишалися там аж до початку 1919 р. включно. В окупованій влітку 1915 р. частині Курляндії в окупантів зріли ідеї на перетворення її в німецьку провінцію, з витісненням латишів. Генерал Еріх фон Людендорф, головнокомандувач німецьких військ на Східному німецькому фронті стверджував: «Наша політична лінія як раніше так і тепер була визначено спрямована на приєднання Курляндії і Литви до Німеччини і встановлення династичного зв'язку їх з домом Гогенцолернів» (Novatskas, 1970, 10)*. Німці планували приєднати їх до своєї держави, колонізувати і онімечити литовські землі. Ці плани були близькими до тих, які згодом мали гітлерівці в часи вже II Світової війни (Серапанас Пранас, 1986, 141). І ця колонізація, онімечення освіти і діловодства почалася одразу після заходу німецьких військ. Водночас, окупанти почали грабунок матеріальних цінностей краю. Дуже подібно діяла і перша російська військова адміністрація в Галичині в 1915 р. Населення страждало від грабежів, злиднів, принижень, переселень та інших військових злигоднів. Сприйняття німецькою цивільною адміністрацією литовців було як людей дикої східної культури, наївних, які не готові до самостійного державного існування (Tauber, 2015, 172–175). Підозрюваю, що таким було сприйняття німцями в тих часах і українців. Відтак тут, як і на інших теренах які зазнали німецької військової окупації лояльність до попередньої держави – Росії, яка не зуміла захистити від німецького вторгнення, була значно підірвана. Так само сталося і з біженцями з цих теренів, які під впливом війни і революції в Росії

---

* Цитовано ним за: Людендорф, Э. Мои воспоминания о войне. 1914–1918 гг. Москва, 1924, т. 2, с. 110. У московському виданні в 2007 р. точного відповідника цих цитат я не знайшов. Німецький автор стверджував, що погляди Людендорфа не були послідовними, він не мав концепції, а імпровізував // Horlen, H. Herweg, German Policy in the Eastern Baltic Sea in 1918: Expansion or Anti-Bolshevik Crusade? *Slavic review*, vol. 32, no. 2 (Jun. 1973), p. 339.

заснали переоцінки свого світогляду. Вже в березні 1917 р. меншість конгресу литовських біженців у Петрограді виступила за повну незалежність країни і підтвердила це прагнення в кінці травня того ж року (The History of Lithuania, 2013, 151).

До опанування влади в Петербурзі більшовиками латиські політики у своїх домаганнях не виходили далі федеративного устрою Росії з автономією для Латвії: ««Латвія повинна бути неподільною і автономною провінцією» (Октябрьская революция в Латвии, 2019, 43). Разом з тим слід пам'ятати: і в Латвії, і в Естонії, а по своєму і в Литві, як і в Україні соціальне питання часто збігалось з національним: німці переважали тривалий час як провідна верства в політиці і економіці, як і спольщене/польське дворянство в Литві і в Галичині, на Правобережжі України. Тому є підстава стверджувати, що до певної міри негативне ставлення до німців чи поляків було далеко більшим ніж до росіян. Це, мабуть, було ще однією причиною, чому ідея необхідності відірватися від Росії в балтійських народів визріла досить пізно.

Латиських лібералів особливо цікавила позиція українців з питань автономії. До вересня 1917 р. зв'язки латишів з українцями, писав Ендрю Ейзегаліс, були швидше надихаючими, далі отримали деякі організаційні обриси. На конгресі народів російської імперії 23–28 вересня було 80 делегатів від 20 народів, в тому числі й 10 латиських представників. Зігфрід Мієєровіц, майбутній міністр закордонних справ латиського уряду, висловивши захоплення діями Центральної Ради, говорив тоді у Києві про латиські проблеми, вирішення яких, вважав він, не похитнуло б російську державу. Мієєровіц тоді ствердив: «Метою латишів є об'єднана, неділима, політично автономна Латвія в Російській республіці». Він дотримувався ще таких поглядів і в жовтні місяці (Mishke, 1968, 24).

В усьому регіоні постійно висуваються і вимоги демократичної революції соціально-політичного характеру. У Латвії перед в цій справі вели есери і представники СДЛК (Соціал-демократія Латвійського краю), члени якої в більшості за своїми поглядами були близькими до більшовиків. Партія набирає вплив і у виконавчому комітеті латиських стрільців. СДЛК ще у квітні 1917 р. виступала тільки за «широке місцеве демократичне самоуправління краю», яке пізніше таки назвала «автономією».

Окупація німцями частини Латвії з Ригією відбулася в серпні 1917 р. Тому з листопада 1917 р. советська влада була проголошена тільки в Латгалії. Перед тим СДЛК в некупованій частині Латвії отримує 72% голосів на виборах до Всеросійських Установчих зборів. Пояснення цьому могут бути в тому, що вони пообіцяли різко, як і більшовики, частиною партії яких вони і були, вирішити аграрне питання. СДЛК зорганізувала вселатгальський з'їзд, що більшістю голосів ствердив, що Латгалія таки є частиною Латвії. Дехто тоді бачив Латгалію як окрему державу, автономну, у складі Росії. 16–18 грудня у Валмієре відбувся II з'їзд робітничих, солдатських і безземельних депутатів Латвії який проголосив себе вищим органом влади в Латвії. Представники Латгалії передали тоді ж рішення свого з'їзду валмієрському з'їзду Рад. Об'єднуючи латиські землі більшовики Латвії діяли як справжні націоналісти, маючи потім на цьому ґрунті вже 1919 р. проблеми з Раднаркомом Росії.

З початком революції в імперії в Естонії стали легалізуватися, творитися політичні організації і партії.

9 березня на зібранні представників буржуазних товариств «Естонський союз», «Естонська ліга», «Таллінський естонський союз» був створений Таллінський союз естонських товариств. Їхніми лідерами були Костянтин Пяте (політик, прапорщик в той час) й Яаан Поска (міський голова Ревеля). Такі союзи виникли і в Раквере, Пайде, Хаапсалу. В південній Естонії такі спілки не творилися. Того дня вирішили, що Північну Ліфляндію (тобто – південну Естонію) не варто перетворювати в самостійну губернію, а слід прилучити її до Естляндської губернії. 11–13 березня 1917 р. в Тарту на зібранні представників естонських товариств ставилося питання про автономію і самоуправління (Революция, гражданская война и иностранная интервенция в Эстонии, 1988, 142). В країні існувало декілька політичних партій, соціал-демократи і більшовики мали свої окремі національні секції в партії. Естонські ж есери взялися за створення естонських національних частин в армії з квітня 1917 р., різко розійшовшись тут з місцевими більшовиками. Останні вважали, що «Сформирование эстонских воинских частей создало бы благоприятную почву для провокационных

выступлений, распространение национальной вражды и обвинения в сепаратистских устремлениях» (Velikai Oktiabrskai Socialisticheskaï revolutsia v Estonii, 1958, 84).

В час відвідин Естонії Александром Керенським 9–10 квітня 1917 р. представники естонських політичних сил підготували проект документу про автономію Естонського краю, поданий прем'єр-міністру Тимчасовому уряду Яааном Тиніссоном (журналіст, колишній депутат Держдуми), Отгом Страндманном (адвокат), Юрі Вільмсом (публіцист, трудовик) та ін. Ревельський комітет РСДРП прийняв рішення відкласти питання автономії Естонії до всеросійських Установчих зборів (Ibidem, 57). Більшовики в Естонії опирались, як правило, на пролетаріат оборонних підприємств, в якому переважали неестонці.

Але вже 30 березня Тимчасовий уряд затвердив «Тимчасовий устрій адміністративного управління і місцевого самоуправління Естляндської губернії», як можна зрозуміти, відповідно до проекту. За ним до цієї губернії відходили і повіти Ліфляндської губернії: Юр'євський, Веррський, Феллінський, Пярновський і Езельський. Тож при комісарі уряду утворювалася тепер тимчасова Земська рада (зібрання), в повітах – тимчасові повітові ради (зібрання). Вони могли утворювати свої виконавчі органи. Допускалось застосування в цих всіх інституціях і місцевих мов поряд з російською, але остання залишалася мовою діловодства в зносинах з центральними властями і з органами влади на місцях (Ibidem, 67). Таким чином, лицарсько-дворянське самоуправління пануючої німецької меншини змінювалося на ширше представництво – на земське. Таке самоуправління так чи інакше могло б протидіяти советам, що виникали. Ще важливіше: вперше естонські землі виявилися в одному адміністративному утворенні й очолені естонцем (Я. Поска). Совети/ради ставали альтернативним органом влади. Тому Ревельський совет, в якому, як виглядає, переважали неестонці, був різко проти формування двох естонських полків.

Вибори в Земську раду таки відбулися. 22 червня уряд затвердив постанову про Земське Зібрання (Раду) в Естляндії. Воно мала займатись розподілом загальнодержавних податків, введенням місцевих податків і рішень, висунуттям кандидатів на вищі посади в губернії. 1 липня відбулося перше засідання Земського Зібрання Естляндської губернії в палаці Тоомпеа в Ревелі (Таллін). Зібрання складалося з представників різних політичних партій. Згодом виникла і відповідна земська управа. Естонці стали перебирати місцеve самоуправління в свої руки, що дуже не сподобалося німецькому дворянству. Народний конгрес Естонії 2 липня бачив Естонію як окремий штат зі своїм самоврядуванням в федеративній Росії, але земельні рішення конгресу не йшли далі відчуження казенних і удільних земель і викупу приватних. Нависання ж загрози німецької окупації прискорювали визрівання ідей про незалежність країни.

З часом відбувається радикалізація настроїв і більшовики поступово набирають впливу. Цікаво, що на серпень 1917 р. естонці складають три чверті членів таллінської організації РСДРП (б) (всього їх було 7 тис. осіб в краї) – який контраст зі складом київських та й більшовиків України в цілому на той час! Більшовики протиставили національному конгресу Естонії II з'їзд Советів Естонського краю і обрали Яаана Анвельта (літератор, більшовик) головою його виконкому. З початком німецького наступу в кінці серпня 1917 р. з захопленням ними Риги і Моозундських островів, внаслідок наказу № 1 в армії більшовицькі позиції посилюються. Тож вони, створивши Військово-революційні комітети в більших містах, вже 23 жовтня захоплюють владу в свої руки – від імені советів. Більшовики отримали до половини голосів на виборах до Всеросійських установчих зборів у Ревелі, і до 40% в Естонії, та ще 30% набрали інші ліві естонські партії. Радикалізація мас була явною. Більшовики в Україні на тих же виборах отримують 10% голосів. Виникає питання про рівень національної свідомості населення цих країн і пов'язаність цього з національним складом більшовицької партії у різних частинах колишньої імперії.

Естонські більшовики (цей і подібні вирази вживаю насамперед для визначення територіальної приналежності місцевих організацій партії, а не в значенні етнічного походження осіб – А.Р.) вважали, що створення малих держав – це регрес, тож Естонія повинна мати автономію тільки в рамках єдиної держави, з єдиною конституцією – Російської

Советської республіки. Крім того, вони побоювалися, що проголошення окремої навіть Советської естонської республіки викличе негативну реакцію серед російських (переважно) солдатів і матросів яких під гвинтівкою було до 200 тис. в краї (Граф Маги, 2007, 91). Однак це не завадило Виконкому Естляндського Совету робітничих і воїнських депутатів ввести з 16 лютого 1918 р. в Естонії діловодство на естонській мові (Velikai Oktiabrskai Socialisticheskaï revolutsia v Estonii, 1958, 479). Більш націоналістичний їхній крок: оголошення 27 січня всіх осіб які належали прибалтійського дворянства від 17 р. чоловіки/20 р. – жінки – поза законом з можливістю арешту будь-ким! Естонські більшовики, як і їхні латиські колеги, згодом висловилися за збереження великих помість, відмітаючи ідею розподілу землі серед селян. Тобто, вони як і лагиші прагнули пошвидше перейти до комунізму. Недалеко відбіг від них, як відомо і другий советський уряд України, коли залишив чимало панських помість у руках держави.

Земська рада Естонії на зібранні 15 листопада проголошує себе верховною владою в краї до скликання Естонських установчих зборів (Povortnyye momenty istorii Estonii, 2007, 158). Однак, протиставитися більшовикам Земська рада не могла – сила була на їхній стороні. Так виникає двовладдя в краї.

З іншого боку, рух німців на захід колишньої імперії спонукав навіть Владіміра Леніна під час двох зустрічей з Я. Анвельтом і Віктором Кінгіссепом (професійний революціонер, естонець) запропонувати їм проголосити незалежність країни, щоб потім, на випадок німецького наступу Советська Росія змогла б їм допомогти. Однак ця позиція була відкинута, зокрема, зусиллями і Ханса Пегельмана (професійний революціонер, більшовик, естонець). Останній вважав, що проголошення відторгне від більшовиків робітничий клас, а буржуазія скористається ним для відновлення своєї політичної влади. Такий підхід до творення квазі-незалежних республік, як відомо, Советська Росія використала і на Україні в 1918 р. – від Донецько-Криворізької до Одеської і Таврійської республіки включно.

23 червня Центральна Рада (Володимир Винниченко) проголошує I Універсал який підводив Україну до автономії. Тимчасовий уряд відреагував: 11 липня 1917 р. до Києва прибули його міністри: Михайло Терещенко, Іраклій Церетелі, Александр Керенський у справі «самочинного здійснення автономії». Тоді Центральна Рада дійшла до компромісу з Тимчасовим урядом. Хоч виступ полуботківців свідчив: назріло питання проголошення самостійності України. Тимчасовий уряд, як виявилось вже в серпні місяці, здорово обмежив повноваження і Центральної Ради, і Генерального секретаріату. Київ залишився без українських військ, до того ж за липневими ще домовленості з вищевказаними міністрами заборонялося українізувати війська.

В Литві німці намагалися добитися сякого-такого схвалення своїм колонізаційним планам від населення. Тому дозволили зібрання з цього приводу від різних верств і страт суспільства. Ці збори відбувалися 18–22 вересня у Вільнюсі. Головна резолюція цього зібрання яке дістало назву «Збори (конференція) литовців» визначала майбутнє їхньої держави: «незалежна, демократично організована держава в межах етнографічних кордонів з поправками необхідними для економічного життя». Остаточний устрій цієї держави мали визначити Установчий Сейм скликаний у Вільнюсі і обраний всіма литовцями; гарантувалися і права національних меншин (The History of Lithuania, 2013, 149). Християнські демократи запропонували додаток до резолюції: на випадок якщо Німеччина визнає Литву як незалежну державу до світової мирної конференції, тому визначали деякі загальні особливі стосунки з першою.

Делегати цих зборів обрали Тарибу- Раду Литви з 20 осіб на чолі з юристом і редактором кількох видань литовською мовою і головою Литовського товариства допомоги постраждалим від війни Антанасом Сметоною. Його першим заступником обрали С. Кайріса (соціал-демократа), секретарем – Ю. Шауліса (безпартійний). Тариба мала стати виконавчим органом литовського народу. Німці сприйняли її як допоміжний орган. Найпершим завданням Тариби було добитися визнання від Німеччини, окупаційна адміністрація якої старанно уникала навіть слова «держави» по відношенню до Литви. Німці добивалися від Тариби, щоб вона заявила про спілку Литви з Німеччиною. Це зобов'язання було підписано Тарибою 1 грудня. Зі свого боку, німці пообіцяли визнати Литву незалежною державою. Однак, згодом німецькі урядовці відмовилися від

попереднього документу і підготували новий. В цьому документі вже нічого не говорилося про Установчий сейм і визнання незалежності Литви як підстави для встановлення відносин з Німеччиною. Після довгих дебатів Тариба меншістю голосів подала компромісний варіант який таки проголосував би незалежність Литви і порівняння зв'язків з іншими державами (малось на увазі – Советською Росією насамперед), але перша перебуватиме у спілці з Німеччиною. Німці використали першу частину цього документу на переговорах у Брест-Литовську, не згадуючи про другу. Спроба представників Тариби потрапити на ці переговори була марною – німці вважали, що підписанням даного документу справа Литви вичерпана.

На Брестських переговорах про мир, прямо говорити про анексії вже не було змоги, тож німецькі представники заявили, що народи Естляндії, Ліфляндії вже висловили свою волю, прагнуть залишити під прихистком Німеччини. 5 лютого 1918 р. остзейське дворянство Естонії просила Вільгельма II про приєднання краю до Німеччини. 9 лютого був підписаний договір між урядами України і Німеччини і Австро-Угорщини про мир, визнання кордонів. Водночас, розгін більшовиками Установчих зборів у січні 1918 р. був добрим нагадуванням для всіх національних партій в колишній імперії, що більшовики нехтують досягненнями Лютневої революції, національним питанням – зокрема.

Заява-ультиматум державного секретаря закордонних справ Німецької імперії Ріхарда фон Кюльмана на Брестських переговорах про прихисток естонців і латишів була тільки маскуванням, бо у віданні цих народів під цим «прихистком» мали залишитися тільки внутрішні питання, а військові, політичні, економічні залишалися б у німецьких руках (Tauber, 2008, 72). Подібно, як відомо чинив і В. Ленін, коли наказував перейменувати військові частини Червоної Армії на національні підрозділи народів Прибалтики в час вже пізнішого наступу на неї. Поки в Росії вирішували як діяти з ультиматумом, німецькі війська перейшли в наступ по всьому фронту 18 лютого 1918 р.

Представник Литви, Августас Вольдемарас таки був на переговорах у Бресті як «литовський радник» делегації УНР! Але йому слова не дали. Німецькі війська залишились в Литві як і Обер-Іст військова адміністрація. Оскільки німці на компроміси не йшли, тоді Тариба 16 лютого 1918 р. одноголосно, всіма членами які були обрані первинно, вирішує діяти dokonаними фактами і проголошує:

«Тариба Литви на своєму засіданні 16 лютого 1918 р. одноголосно вирішила звернутися до урядів Німеччини, Росії та інших держав з наступним зверненням:

Тариба Литви як єдиний представник литовської нації на основі визнаного права націй на самовизначення і на резолюції литовців прийнятій на Вільнюський конференції 18–23 вересня 1917 р. проголошує що вона відновлює незалежну державу Литву як діючу на демократичних принципах зі столицею у Вільнюсі і відповідно розриває всі державні зв'язки з іншими державами» (Rimantas, 2008, 101).

Представники Естонії намагалися з'ясувати ситуацію на тих переговорах то з німецьким послом у Швеції (Я. Тиніссон), то в Берліні. Спроби підняти повстання проти советської влади в час німецького наступу успіху не мали. Але до 600 солдат і офіцерів 1-го естонського полку перейшли при німецькому наступі на сторону німців і запропонували йти на Ревель, який був не захищений, а не на Пярну. Ці естонські військові стали загonom «місцевого самозахисту». Деморалізована російська армія розбігалась, тож більшовики по всьому просторі змогли, як відомо, організувати дуже слабкий опір німецькому наступу. В Естонії, як признавався потім Я. Анвельт, вони не мали ніяких планів на випадок німецького вторгнення.

В цих умовах естонські політичні сили які були присутні в Земській раді створюють Комітет порятунку. 24 лютого 1918 р. проголошується незалежність Естонської демократичної республіки в її етнографічних й історичних кордонах. До скликання Естонських установчих зборів вищим виконавчим органом влади залишається Комітет порятунку (Povorotnye momenty istorii Estonii, 2007, 160). На чолі Комітету стає К. Пятс, його заступником Ю. Вільмс. Однак німці відмовились визнавати естонський чи будь які інші уряди в Балтії. Ці терени попали під військове управління.

12 квітня 1918 р. було скликано земське об'єднання Ліфляндії, Естляндії, Риги і островів Езель. З 58 учасників того збору 34 були представниками німецьких баронів, інші – з місцевих, підібраних окупаційними властями. Зібрання вирішило просити німецького

імператора сприяти відділенню цих земель від Росії, утворення монархічної держави на чолі з пруським королем пов'язаною з Німеччиною унією.

Нема сумніву, що німецькі праві політики планували імперську колонізацію Латвії. З цією метою в Берліні було навіть створено товариство «Курляндія». 17 липня того ж року Пауль фон Гінденбург, начальник німецького генерального штабу, видав спеціальне розпорядження про колонізацію Курляндії. Німецькі газети обговорювали це питання. В Берліні відбулася нарада з приводу колонізації Латвії і то в приміщенні рейхстагу в час перебування там делегації від курляндського ландтага- з німецьких баронів.

В середовищі латиських політичних сил відбулося подальше розмежування. В Росії в той час відбувається розкол серед латиських соціал-демократів. Меншовики створюють «Спілку самовизначення Латвії» і видають збірку документів «Вільна Латвія». В ній вони критикують советську владу в цілому, Виконком робітничих і безземельних депутатів Латвії, й тому, що він не зумів захистити Латвію від німецького вторгнення (Sotsialisticheskaï sovetskai respublika Latvia v 1919 g. i inostrannaya intervencïa, 1959, 69–70). З іншого боку, СДЛ виключила зі своїх рядів меншовиків, які ще були в їхньому складі у грудні 1917 р.

За новим договором між Німеччиною і Росією (27 серпня 1918 р.), в додаток до Брест-Литовського, німці таки добились визнання того, що Естляндія і Ліфляндія відходять від Росії.

Тариба пробує добитися свого визнання через створення в Литві конституційної монархії на чолі з тим чи іншим німецьким принцом. А. Смятана і Августанас Вольдемарас (міністр закордонних справ) в Швейцарії та інших країнах у вересні 1918 р. шукають підтримки як у литовської еміграції, так і у високопосадовців інших країн.

Розпад Австро-Угорщини привів до проголошення ЗУНР яка посилено шукала визнання в Антанті і сусідів. Але поки що мала тільки війну з новопосталою польською державою.

Естонський Тимчасовий уряд отримав владу в кінці листопада 1918 р. і зіткнувся з загрозою, яку несли більшовики, в даному випадку – Естляндську трудову комуно – квазі-державне утворення в Південній Естонії. Уряд складався з центристів і лівих. Цей же уряд на початку грудня 1918 р. уклав угоду з білогвардійським Російським північним корпусом (РПК), первинно задуманим і спорядженим німцями (Bruggeman, 2003, 25)*. Між тим виникли проблеми зі створенням своєї армії: на початку більшовицького наступу вдалося набрати не більше запланованого набору (план – 25 тис. чол.), дезертирство процвітало. Селяни ждали негайної земельної реформи, ворог уявлявся сильнішим, тож жертвувати собою за міських жителів й «примарну ідею» естонської незалежності охочих було мало. Тому уряду довелося покластися на Балтійський полк складений з прибалтійських німців і РПК. В кінці ж грудня 1918 р. реорганізувавши наявну структуру війська, Естонія мала вже 6 тис. армію якою могла протиставитися більшовикам, що наступали в Північну Естонію. Наступний прем'єр Естонії О. Страдман пізніше визнав: «Маленька Естонія є втягнута у зтяжну війну проти великого російсько-советського імперіалізму». Ця війна продовжилася до весни 1920 р. включно.

2 листопада 1918 р. литовська Тариба анулює свою рішення про монархію в країні і оголошує себе законодавчим органом, встановлює Першу тимчасову конституцію. Вища законодавча влада переходить до вибраної Тарибою президії з 3-х чоловік на чолі з Антанасом Сметаною. Її повноваження нагадують такі ж в української Директорії. Як і остання, уряди Латвії та Естонії, литовський уряд зіткнувся з відсутністю налагоджених структур управління, особливо на місцях, хаосом в час, коли треба було думати про оборону від більшовиків. Стаття 12 Комп'єнського перемир'я (від 11 листопада) стверджувала, що німецькі війська повинні повернутися з земель довоєнної Росії в Німеччину тоді, коли союзники визнають, що для цього настав момент, зважаючи на внутрішнє становище цих територій, коли ж вони втраять якийсь пункт, то повинні знову його зайняти; англійські представники повинні отримати відомості про дислокацію німецьких військ і можливість

---

* У керівництві цього корпусу прибалтійських німців теж не бракувало.

контролю за ними (Sipols, 1959, 67)*. Цей пункт давав законні підстави німецьким військовим залишатися в Прибалтиці, особливо – в Литві, бо німецька X армія була наймеш розкладена. Водночас, це створювало для всіх тих урядів проблему – аби на них не дивилися як на німецьких вислужників.

Не гаяли часу і більшовики. В Москві було створено Центральне бюро з представників компартій теренів, окупованих німцями. Воно мало контролювати комуністичну активність в Польщі, Білорусії, Литві, Латвії, Естонії, Україні і Фінляндії. Центральне бюро провело конференцію представників цих комуністів 19–24 жовтня 1918 р. В. Ленін рекомендував комуністам при нагоді брати участь в установчих зборах цих країн. Але до останньої поради ці комуністи не прислухались, вважаючи ті збори лише одним з засобів обману трудящих, а наполягали на диктатурі пролетаріату у формі робітничих советів. Окремих дискусій з національного питання на цій конференції не було. Самовизначення малих народів, які вони начебто представляли, було відкинута учасниками зібрання. Основним питанням, як виглядає, була підготовка до збройного повстання. Воно мало йти з орієнтацією на Советську Росію і розвиток революції в середній Європі (White, 1994, 33).

В Україні в той час уряд УНР підтриманий німцями, які прийшли як союзники в Україну, був зміщений 30 квітня 1918 р. в результаті військового перевороту, за яким стояли німці. Добрих півроку існує гетьманська держава Україна на чолі з Павлом Скоропадським. Згодом, вже в результаті анти гетьманського повстання постає уряд Директорії відновленої УНР.

Комуністи Литви проводять в жовтні того ж року свій перший установчий з'їзд (викремлюючись з компартії Литви і Білорусії) і поширюють свою пропаганду. Як на мене, національний склад партії був більше литовським ніж в українському випадку, але представництво титульного народу тут було менше ніж у сусідніх країнах. На початку грудня 1918 р. і самій Литві – у Вільнюсі, Каунасі, Шауляї та інших містах почалися демонстрації під керівництвом комуністів. Демонстранти вимагали вигнання німецьких військ і скинення Тариби. А вже 8 грудня ЦК КП(б) Литви який діяв нелегально у Вільнюсі вирішив створити Тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі з В. Міцкявічюсом-Капсускасом (1880–1935), благо на 15 грудня вже був обраний Віленський совет/рада і більшовики могли вже опиратися на нього. В цьому уряді з 8 осіб, крім литовців було 2 євреї і 1 поляк (Vetry revoliucii, 1968, 31)**. 16 грудня в день масової демонстрації і загального страйку в місті цей уряд проголосив свій Маніфест (редагований Йосипом Сталіним, наркомом національностей РСФСР) з Двінська, контрольованого більшовиками. В документі стверджувалося, що відтепер влада переходить до Советів/рад робітників, безземельних і малоземельних депутатів Литви. Уряд Тариби мав бути арештованим. 22 грудня 1918 р. РНК РСФСР заявив про визнання Литовської советської республіки, 24 грудня визнав її й ВЦВК (Vetry revoliucii, 1968, 56–58). Так утворилося двовладдя в краї. Німці вирішили виходити з Литви і передавати владу цим Советам, але це вже відбувалося з початку січня, наступного 1919 р.

17 листопада, після оголошення перемир'я між Антантою і державами Троїстого блоку (11 листопада 1918 р.) в Ризі відбулися нечисленні мітинги, організовані меншовиками. Відновлюється партія есерів зі своєю газетою «Uz Prieksu». Наступного дня представники всіх головних латвійських партій з соціал-демократами- меншовиками секретно зібралися в Ризі 18 листопада 1918 р. і сформували Національну Раду на чолі з Янісом Чаксте (член І Державної думи, громадський діяч). У цю Раду увійшли члени Петербургського комітету біженців, учасники Валкської (від назви міста-Валки – *A.P.*). Національної ради які вже знаходилися в Ризі. В тій Раді були представники всіх верств латиського населення з національними меншинами включно (Bilman, 1926, 34). Ця рада публічно, в Національному

* Якщо ж ці вимоги Німеччина не виконає, заявляли представники Великобританії, то це матиме серйозні наслідки при укладанні мирного договору з Німеччиною. Британці нагадали про ці вимоги п. 12 німцям 23 грудня 1918 р. вже стосовно Латвії й Естонії.

** Автор спогадів стверджує, що уряд був проголошений в Каунасі.

театрі, проголосила існування республіки Латвія і латиського тимчасового уряду на чолі з Карлісом Ульманісом як прем'єр-міністром (обраний одногосно) і видала свій Маніфест. Національна Рада творилася відповідно голосів поданих за партії при виборах до Установчих зборів Росії. Склад її був ближче до консервативного (Tsielava, 1975, 9). Тому вона мала невелику підтримку серед населення.

25 листопада 1918 р. представник Німеччини А. Вінніг передав адміністративну владу в Латвії К. Ульманісу. З цим представником Тимчасовий уряд Латвії вів переговори, про умови залишення німецьких військ в Латвії і про поміч у створенні латвійської армії. 2 грудня результати цих переговорів розглядалися на засіданні уряду, а вже 4 грудня 1918 р. були узгоджені його попередні умови між Тимчасовим урядом і Віннігом. Уряду гостро бракувало армії. В результаті переговорів з німцями домовилися, що буде утворений ландесвер на добровільній основі з латишів (більше) і німців (менше), та ще одну російську роту чи й формування з інших національностей в Латвії. В цій армії служба повинна була оплачуватися. Вдалося добитися згоди Великобританії допомогти в озброєнні проти більшовиків, але британська ескадра тільки побувала біля латиських берегів 17 грудня.

Між тим більшовики на грудень 1917 р. вже відновлюють своє урядування на більшості Відземе (центральна частина країни) і в Латгалії. Успішний рух туди VII російської совєтської армії під началом її головкома Йокумса Вацетіса був зумовлений тим, що німці не хотіли воювати і їхні солдатські комітети поступово здавали терени. Попереду рухалися латиські стрільці, тим самим показуючи себе визволителями і в тому маючи підтримку народу (Bruggemann, 2017, 363). Але більшовики Латвії ну дуже вже неохоче пішли на проголошення незалежності совєтської Латвії. Пятрас Стучка, професійний революціонер-більшовик, який очолив її уряд, цьому уряду згодом пояснював: «зрештою, ми пішли за пропозицією російських товаришів проголосити незалежність з тих міркувань, що протилежному випадку німецькі соціал-зрадники вслід за своїми господарями-буржуями заявили б, що Росія задумує їхнє не звільнення, а імперіалістичне захоплення» (Stuchka, 1964, 152)*.

Совєтський латиський уряд провів своє перше засідання 21 грудня 1918 р. і одразу ж попросив Кремль прислати хоч би 20 вагонів з хлібом. Цей уряд дістав швидко визнання Москви. Більшовики таки взяли Ригу 3 січня 1919 р., але це вже інша історія...

Таким чином, бачимо що внутрішньо-політична ситуація в усіх країнах, про які йшла мова вище була достатньо різною, але помітні і спільні моменти зумовлені знаходженням між двох імперій які послідовно впливали на події як на міжнародному відтинку у ставленні до цих народів і держав, так і всередині тих чи інших країн. Були спроби отримати підтримку одній імперії – Німеччини, що, як виявилось згодом, вже занепадає, проти іншої, яка відновлювалася – Совєтської Росії. Уряди новостворених держав поодиноці намагалися вирішити свої проблеми і через налагодження зв'язків з країнами Антанти, чи то Скандинавії, Європи. Проголошення незалежності в них тому відбулося в різний час протягом 1918 р. Слід погодитися, з уже висловленою думкою К. Брюгге-мана, що в краю були більші симпатії до соціальної революції ніж до класової війни. Почасти це зауваження стосується і України, але, швидше ЗУНР. Українці й естонці таки мали змогу добитися певної автономії ще до приходу до влади більшовиків. Земельне питання і мир були найбільшим бажанням мас. Естонці і латиші первинно були більш негативно наставлені до німецької присутності в краї ніж до російської, особливо, коли пролунали соціальні гасла російської революції. Українці з німцями зіткнулися з 1918 р., а от з російськими більшовиками – ще з початку революційних подій. Ці тенденції ще зриміше проявилися вже наступного року.

* Переклад з російської – мій. Маніфест нового уряду більшовиків Латвії був поширений в Ризі 25 грудня 1918 р.

ЛІТЕРАТУРА/REFERENCES

- Bilman, A. 1926. *Novaya Rossia*. Riga. 92 s. (In Russian)
- Бильман, А. 1926. *Новая Россия*. Рига. 92 с.
- Bruggeman, K. 2003. Defending national sovereignty against two Russias: Estonia in the Russian Civil War 1918-1920. *Journal of the Baltic studies*, vol. XXXIY, no. 1, pp. 22-51.
- Bruggemann, K. 2017. Yearning for social change: Russian revolution in the Baltic provinces. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, vol. 17, no. 3, pp. 358-368.
- Pranas, C. 1986. *Naujuju laiku Lietuvos istoria*. Chicago, Dr. Kazuys Grimius Fund, vol. 2. 840 p.
- Mati, G. 2007. *Estonia i Rossia 1917-1991: anatomia rastavania*. [Estonia and Russia 1917-1991: anatomy of divorce]. Tallin. (In Russian)
- Мати, Г. 2007. *Эстония и Россия 1917-1991: анатомия расставания*. Таллин. 596 с.
- Horlen, H. 1973. German Policy in the Eastern Baltic Sea in 1918: Expansion or Anti-Bolshevik Crusade? *Slavic review*, vol. 32, no. 2, pp. 339-357.
- Liudendorf, E. 1924. *Moi vospominania o voine. 1914-1918*. [My memoirs about war]. Moskva. (In Russian)
- Людендорф, Э. 1924. *Мои воспоминания о войне. 1914-1918 гг.* Москва, т. 2.
- Mishke, V. 1968. *Etego nelzia zabyvat'* [That should not be forgotten]. Riga. (In Russian)
- Мишке, В. 1968. *Этого нельзя забывать*. Рига: «Лиесма». 324 с.
- Novatskas, K. 1970. *Litva i Antanta (1918-1920)* [Lithuanian and Entente (1918-1920)]. Vilnius. (In Russian)
- Новацкас, К. 1970. *Литва и Антанта (1918-1920)*. Вильнюс: «Минтас». 256 с.
- Oktiabrskai revolutsia v Latvii, 1957. *Dokumenty i materialy*. [October revolution in Latvia. Documents and papers.]. Riga. (In Russian)
- Октябрьская революция в Латвии, 1957. *Документы и материалы*. Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР.
- Plakans, A. 1995. *The Latvians. A Short History*. Stanford, Hoover institution press. 258 p.
- Plakans, A. 2011. *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge, Cambridge University press. 492 p.
- Povorotnye momenty istorii Estonii, 2007. *Sbornik dokumentov i materialov* [Turning points of the Estonian history. Papers and materials]. Tallin. (In Russian)
- Поворотные моменты истории Эстонии, 2007. *Сборник документов и материалов для гимназий*. Сост. А. Адамсон, Т. Карьяхарм. Таллин: «Арго».
- Rimantas, M. 2008. In 1917-18 did Lithuania separate from Russia or Poland? *Lithuanian historical studies*, no. 13, pp. 101-117.
- Revolutsia, grajdanskai voina i inostrannai interventsia v Estonii, 1988. [Revolution, civil war and foreign intervention in Estonia]. Tallin. (In Russian) *Революция, гражданская война и иностранная интервенция в Эстонии*, 1988. Таллин: «Ээсти раамат». 734 с.
- Sipols, V. Ia. 1959. *Za kulisami inostrannoi voennoi interventsii v Latvii (1918-1920)*. [Behind the scenes foreign military intervention in Latvia (1918-1920)]. Moskva. (In Russian)
- Сиполс, В. Я. 1959. *За кулисами иностранной военной интервенции в Латвии (1918-1920)*. Москва. 356 с.
- Sotsialisticheskaï sovetskai respublika Latvia v 1919 g. i inostrannai interventsia, 1959. *Dokumenty i materialy v dvukh tomakh. Tom 1* [Socialist Soviet republic Latvia in 1919 and foreign intervention. Documents and papers in two volumes. Volume 1]. Riga. (In Russian)
- Социалистическая советская республика Латвия в 1919 г. и иностранная интервенция, 1959. *Документы и материалы в двух томах. Том 1*. Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР.
- Stuchka, P. 1964. *Latvijskai sotsialisticheskaï sovetskai respublika* [Latvian Soviet socialist republic]. *Za Sovetskuiu vlast' v Latvii* [For the Soviet power in Latvia]. Riga. (In Russian)
- Стучка, П. 1964. *Латвийская социалистическая советская республика. За Советскую власть в Латвии*. Рига.
- Suny, R. 1998. *The Soviet experiment: Russia, the USSR and the successor states*. Oxford University press. 540 p.
- Tauber, J. 2008. German Eastern Policy, 1917-1918. *Lithuanian historical studies*, no. 13, pp. 67-74.
- Tauber, J. 2015. *The Wild East: German impressions of Lithuania, 1915-1919*. *Historica Universitatis Klaipedesis*, t. XXXI, pp. 171-184.
- The Baltic States in Peace and War, 1917-1945*, ed. 1978. V. Stanley Vardys and Romuald J. Misiunas. University Park. Pennsylvania State University press. 256 p.
- The History of Lithuania*, 2013. Vilnius, Publishing house "Eugrimas". 317 p.
- Tsielava, V. 1975. *Reakcionnai suschnost' Uchreditel'nogo sobrania burjuaznoi Latvii*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchen. step. kand. istorich. nauk [Reactionary sense of the Constituent assembly of Latvia. Extended abstract of candidate's thesis]. Riga. (In Russian)

Цислава, В. 1975. Реакционная сущность Учредительного собрания буржуазной Латвии (1920–1922 гг.). Автореферат на соискании учен. степ. канд. историч. наук. Рига. 24 с.

Velikai Oktjabrskai sotsialisticheskaï revolutsia v Estonii, 1958 [Great October socialist revolution in Estonia]. Tallin. (In Russian)

Великая Октябрьская социалистическая революция в Эстонии, 1958. Таллин: Эстонское государственное издательство.

Vetry revolutsii, 1968. Sbornik vospominanii o proletarskoi revolutsii v Litve. [Winds of revolution. Collections of the memories about proletarian revolution in Lithuania]. Vilnius. (In Russian)

Ветры революции, 1968. Сборник воспоминаний о пролетарской революции в Литве. Вильнюс: Издательство «Минтис». 187 с.

White, J. 1994. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918-1919. *Europe-Asia Studies*, vol. 46, no. 8, pp. 1349-1369.

Дата подання статті у редакцію – 29.12.2018 р.